

Jankovics Marcell műcsarnoki kiállítása elé

Nincs könnyű helyzetben az ember, amikor Jankovics Marcell igen gazdag és szerteágazó tevékenységét próbálja összefoglalni egy viszonylag rövidnek szánt kiállítási megnyitóban, hiszen rajzfilmrendezőként, illusztrátorként, kultúrtörténészként is közismert emberről, a Nemzeti Kulturális Alapprogram és a Pannóniafilm Kft. egykori vezetőjéről, s a Magyar Művészeti Akadémia jelenlegi alelnökéről kell szólnom. Olyan közszereplőről tehát, aki rendszeresen tart előadásokat az ország legkülönbözőbb helyszínein és eseményein, televíziós műsorok szereplője, és folytathatnám. Azt hiszem hát, hogy Jankovicsot nem kell Önöknek bemutatnom, s ezért eltekinthetek a teljes film-oeuvre és az ezekért kapott számos díj felsorolásától is.

Úgy tűnhet, hogy ezúttal le lehetne a témát szűkíteni csupán grafikai munkásságára, hiszen itt most a grafikus, az illusztrátor jelenik meg Önök előtt, de az itt kiállított anyag mögött ott van széles körű érdeklődésének szinte minden ága, s ezért muszáj ezekről is szólni.

Kezdjük talán azzal, amit feltehetően kevesebben ismernek: írói munkásságával. Első műve, ami a kezembe került, 1980-ban jelent meg, a címe: *A népmesék és a csillagos ég*. Majd ezt követte a „*Csillagok között fényességes csillag*” – *A Szent László legenda és a csillagos ég* című könyv. E művek egyedülálló módon ötvözték az irodalmi, képzőművészeti és történelmi ismereteket a természettudománnyal – konkrétan a csillagászzal. Ezeket követték aztán azok a művek – a könyvespolcomon kilencet számoltam meg –, amelyek jelképeink elemzésével foglalkoznak. Engedjenek meg nekem annyi önhittséget, hogy közülük kiemeljem a hét (!) kiadást megért *Jelképtárt*, amelyben Jankovics Marcell, Hoppál Mihály és Nagy András mellett én is dolgozhattam. Aztán említenem kell azt a gyönyörű könyvsorozatot, ami egyedülállóan fontos történelmi és művészettörténelmi dokumentum, hisz felvidéki templomaink kincseit mutatja be, s amelyet Jankovics az avatott szakembereket megszegényítő alaposággal és érzékenységgel írt meg. E sorozat társszerzője a fotókat készítő, s egyben a könyveket kiadó Méry Gábor volt. De itt van még egy fontos, két kötetes műve, aminek címe: *Mese, film és álom*. Továbbá szerzője még a *Képes bibliai történeteknek*, a *3+1 A négy évszak szimbolikájának*, az önéletrajzi *Lékiratok* két kötetének, és végül itt van még egy könyve, ami *A vizuális nevelésről* szól.

Természetesen Jankovics elsősorban animációs filmrendezőként ismert. Az idősebb generációból ki ne emlékezne a *Gusztáv* sorozatra, aminek ő volt az egyik rendezője. Ezek a néhány perces kis etűdök, melyeket a „nagy filmek” előzeteseként vetítettek, s amelyekben egy grafikailag végtelenül leegyszerűsített karikatúra-figura volt a főszereplő, olyan népszerűek voltak, hogy már a bevezető zenéjére is boldogan felmorajlott a mozi közönsége.

De Jankovics számára az igazi áttörést az 1973-ban bemutatott, egész estés *János vitéz* jelentette, ami Magyarországon az első volt ebben a műfajban, s amiért 1974-ben Balázs Béla-díjat is kapott.

Akkori kritikusai nem igen tudtak mit kezdeni a *János vitéz* képi világával. Volt, aki a tulipános ládák rajzolataival, volt, aki a szürrealizmussal vagy a pop-arttal, naiv művészek munkáival (Süli Andráséval és Dudás Juliéval), sőt: Balázs Jánoséval is összefüggésbe hozta, de a film kapcsán különös módon még Marc Chagall neve is elhangzott.

Ennek elsőrendű oka az, hogy a *János vitéz* képi világa a maga sokrétűségével műfajt teremtett. Egyébként Jankovics saját bevallása szerint a magyar szecesszió, továbbá a George

Dunning által rendezett és Heinz Edelmann képi világát animáló *Sárga tengeralattjáró* volt rá némi hatással.

Már itt feltűnhet, hogy a *Gusztáv* és a *János vitéz* két egészen külön világ az animáció területén. Egy 1984-ben, a *Filmkultúra* című folyóiratban megjelent interjúban Jankovics úgy nyilatkozott, hogy stílusát mindig az adott témához igazítja, s élvezi ezeket az alakváltásokat. Nos, aki látja az itt kiállított művek stílusbravúrijait, az csak igazolni tudja e szándék megvalósulását, s én ezúttal elsősorban erről a különleges képességéről szólnék.

Meghökkenítő példa erre a *János vitéz* után egy évvel készített, mindössze két perces, *Sisyphus* című bravúrfilmje, aminek társrajzolója Szalay Edit volt, s ami még ugyanebben az évben az animációs filmesek akkori fellegrájának számító Zágrábban első díjat nyert, egy évvel később pedig Oscar-díjra is jelöltek. A film egésze A4 formátumú papírlapokra festett, fekete tus-geisztusok sorából áll össze, amelyekből itt is láthatunk néhányat, s amely lapokat akár a kínai festészet úgynevezett „eszméírásával” (hszie-ji) – másképpen: „csont nélküli festészetével” – is bátran összefüggésbe lehet hozni.

Aztán következett a *Küzdők*, amiért 1977-ben megkapta a cannes-i Arany Pálma-díjat és 1978-ban az oberhauseni fődíjat, s még ugyanebben az évben Jankovics átvehette a Kossuth-díjat is.

1981-ben mutatták be a *Fehérlófia* című újabb, egész estés rajzfilmjét. 1987-ben írtam a Corvina Kiadó *Műterem* sorozatába Jankovics Marcellről egy monográfiát (tudtommal azóta sem jelent meg róla hasonló tanulmány), amelyben így írtam e naphérosz-mítosz főszereplőjéről: „Fanyúvó mindig emberfeletti lény. Az ő gyengeségei, lehetséges hibái két testvérében öltenek testet. Természetesen nem véletlenül, hiszen Fehérlófia tulajdonképpen a három testvér együtt: Vasgyúró, Fanyúvó és Kőmorzsoló. Ők a Nap. Azaz: a Nap három fázisa. A zöld színben megjelenő, kötényes mesterember Vasgyúró a felkelő nap. A sárga színben megjelenő zekés, szellemi erővel bíró Fanyúvó az uralma teljében lévő, delelő Nap. A vörös színű gatyás paraszt Kőmorzsoló a lenyugvó Nap.”

Ebben a filmben Jankovics arra a merész lépésre vállalkozott, hogy a cell-animációban szokatlan módon elhagyja a mozgatott figurák kontúrjait, hiszen az ismert, kontúrokkal dolgozó, kifestőkönyv-szerű rajzfilmtéchnika eleve magában hordozza a rajzfilmek egyik örökös problémáját: azt, hogy a mozgatott figurák leválnak a háttér festőiségéről.

2002-ben újabb egész estés rajzfilm következett: az *Ének a csodaszarvasról*. Ez a magyarság mitikus őstörténete ürügyén olyan motívumokat jelenít meg, amelyek a szkítáktól más szibériai népeken át, a honfoglaló magyarokig, hiteles régészeti leletekből meríti képi világát.

A 2011 végén bemutatott *Az ember tragédiája* aztán kiteljesíti azt a grafikai sokarcúságot, amit Jankovics legfőbb jellemzőjeként említek, hisz az alkotó minden történeti szint a maga korának stílusában varázsolja mozgóképpé. Így az ókori Egyiptom művészete éppúgy megjelenik benne, mint a görög vázaképek, az etruszk halotti szarkofágok, Pompeji falfestményei, Bizánc művészete, az acélmetszetek és akvarellek, de még a képregények világa is.

Önök az e filmhez készült festmény-vázlatokat láthatják itt, amelyek egyébként egyáltalán nem vázlatok, nem másolatok, nem utánérzések, hanem valódi mesterművek, egy valaha-volt kor bőrébe bújva álmodva vissza egykori létezésüket.

Engem leginkább a londoni színhez készített ceruzarajz nyűgöz le, a maga korhú, ugyanakkor technikailag friss grafikai megoldásával, s egyúttal azzal, hogy egy rajzfilmes szemével láthatom annak a svenknek a tervét, amit a rendező elképzelt.

Szólnom kell még három, végül meg nem valósult filmtervről, amelyekből Önök itt láthatnak néhány lapot. Az egyik az 1984-ben elkezdett Biblia, a másik pedig a *Piszkos Fred, a kapitány*. Kedvenceim közé tartoznak az utóbbi szellemesen groteszk figuratervei, amelyek némelyike (lásd: Vörös Karom) az 1920-as, 1930-as évek divatrajzainak stílusát is imitálják igen nagy műgonddal. Ezeken kívül – e kiállítás anyagának válogatásakor – találtunk még egy *Tivoli* feliratú dossziét is. Erről a filmtervről soha nem hallottam Marcelltól. A dossziében százával sorjázta a 20. század elejének leghíresebb színészeiről készült nagyszerű portrék, sok más mellett Gombaszögi Elláé, Jávor Pálé, Kabos Gyuláé, Latabár Kálmáné, Törzs Jenőé, de még Humphrey Bogarté is. Nem is hinné az ember, hogy ezek a hihetetlen karakterérzékről tanúskodó ceruzarajzok – amelyekből itt is kiállítottunk néhány lapot – ugyanattól az embertől származnak, mint *Gusztáv*, *János vitéz*, *Fehérlófia*, vagy a *Magyar népmesék* leegyszerűsített-stilizált figurái.

Jankovics Marcell 1977-ben készítette el a *Magyar népmesék* első tizenhárom epizódjának forgatókönyvét, amely sorozat aztán több ciklust ért meg, és elsősorban televíziós sugárzása révén igen népszerű lett. Bár tudjuk, hogy minden egyes epizódon több, különféle szemléletű képzőművész, tehát több kéz dolgozott, de látványvilága – feltételezésem szerint Jankovics jóvoltából – mégis egységes. Ez a sorozat a magyarság egy-egy vidékének jellegzetes népművészeti motívumvilágából merít, de – gyerekeknek szóló sorozatról lévén szó – stílusát a derűs egyszerűség, a stilizált figurák és a jól átlátható szimbolika határozza meg.

Jankovics illusztrátorként, a mesekönyvekben sokszor igen részletes naturalizmussal jeleníti meg figuráit, mert úgy véli, hogy a gyermek nem gügyögő, gyermekrajz-szerű illusztrációkra kíváncsi, hanem a világ sokszínűségére. Például állatábrázolásai – zöld varangya, fekete harkálya, örvös galambja vagy mókusa – akár egy természettudományi könyv ábrái is lehetnének. Ugyanakkor illusztrációiban megjelenik a magyar népművészet tudós kutatójának alázatos műgondja is, amellyel megfest, átír egy-egy régi tárgyat: egy lőporszarukarcot, spanyolozott tükröst, guzsalyt, vagy kecskefejes dudát.

Ismét csak másik arca mutatkozik meg Nazim Hikmet török költő meséinek illusztrátoraként. Ezeket fekete fehér és nyilván az aranyat helyettesítő aransárga színben, a török könyvillusztrációk stílusában rajzolta meg.

Elképedve állok az előtt, hogy valaki ennyiféle hangszeren tud játszani. Amikor egyszer szóba hoztam ezt, nevetve azt mondta: „Szerintem egész jó műtárgyhamisító lehetett volna belőlem.”

Csodálom munkabírását, szorgalmát, és igen, alázatát is, amivel grafikai munkásságát végzi.

Legutóbbi műve pedig a vaskos *Trianon* kötet, amelyet íróként és illusztrátorként is jegyez. Ebben engem két dolog is meglepett: először is hihetetlen történelmi tájékozottsága, másodsor pedig az a karakterérzék, amivel a kor politikusainak arcképeit megrajzolta. Nem is nevezném ezeket karikatúráknak, inkább ironikus portréknak.

Ennek a kiállításnak a magját – tekintettel a száz éves évfordulóra – értelemszerűen Jankovics legutóbbi munkái, ezek a trianoni rajzok képezik.

Mostanában pedig éppen Toldi Miklóssal birkózik. Nem lehet könnyű dolga, de ismerve őt, a végeredmény nem lehet kétséges.

Ezzel a kiállítást megnyitom.

Szemadám György